

T.V. КОЛЕСНИК-ОМЕЛЬЧЕНКО

Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди

УДК 331.108.42:331.25

РОЛЬ ТРУДОВОГО СТАЖУ ДЛЯ ПРИЗНАЧЕННЯ ПЕНСІЇ ЗА ВИСЛУГУ РОКІВ¹

Досліджені практичні і теоретичні питання, пов'язані з умовами призначення пенсії за вислугу років певним категоріям працівників.

Важливим завданням держави сьогодні є створення належного рівня пенсійного забезпечення, який повинен відповідати соціально-економічним змінам у суспільстві, щоб кожен громадянин, реалізуючи Конституційне право на соціальний захист (ст.46), мав належне пенсійне забезпечення відповідно до його трудовому стажу. Враховуючи цей об'єктивний зв'язок, держава повинна приймати такі правові норми, які встановлюють юридичну залежність права на певні види пенсійного забезпечення від добросовісного виконання обов'язку працювати, а інколи й від обов'язку виконання трудової дисципліни громадянином в період працездатності. Цей напрямок дослідження є, безумовно, актуальним, а у такій сукупності ознак питання, що розглядаються у статті, є новими.

Базуючись на історичному досвіді розвитку пенсійного законодавства в нашій країні, чинні нормативні акти використовують трудовий стаж як один із елементів фактичного складу, що лежить в основі виникнення пенсійних правовідносин [1, с.57].

Реалізація норм пенсійного права відбувається через пенсійні правовідносини, які виникають при наявності трьох умов: відповідних норм права; правоздатних суб'єктів даного правовідношення; юридичних фактів [2, с.115]. Специфіка пенсійних правовідносин виражається в тому, що вони виникають завжди із складних юридичних фактичних складів і при тому з особливою структурою. Остання полягає в тому, що включає в себе фактичного роду: 1) об'єктивні факти, які визнаються об'єктивними підставами пенсійної аліmentaції (вік у поєднанні зі стажем роботи, вислуга років тощо); 2) волевиявлення суб'єкта пенсійної правоздатності, який виявив бажання її реалізувати (право виходу на пенсію) і право вимагати її призначення; 3) волевиявлення компетентного органу про призначення пенсії [3, с.15].

В.С. Андреев з цього приводу дотримується такої думки, що у фактичному складі слід виділяти юридичний факт (вік, інвалідність, втрата годувальника, вислуга років) і юридично значимі обставини (стаж роботи, час або причина інвалідності) [4, с.126]. Деякі вчені дотримуються іншої думки, вважаючи, що перший факт є головним, а інші – фактами другорядного порядку, оскільки визначення головного факту впливає на класифікацію пенсійних

правовідносин (пенсії за віком, по інвалідності, в разі втрати годувальника, за вислугу років). Але слід зауважити, що саме юридично значимі обставини породжують виникнення юридичних фактів і впливають на визначення виду пенсійного забезпечення.

У певних випадках право на окремі види забезпечення чи їх розмір знаходиться в залежності не тільки від факту суспільно корисної діяльності, але, як правило, і від її тривалості – трудового стажу.

Вивченню трудового стажу як правової категорії приділяється багато уваги на сторінках юридичної літератури. Найчастіше автори розглядають трудовий стаж при вивченні питань стосовно певних видів пенсійного забезпечення, оскільки він є одним з важливих елементів фактичного складу, що лежить в основі виникнення даних правовідносин. Законодавство значно підняло роль трудового стажу в області пенсійного забезпечення за вислугу років. За останні 10 років коло осіб, на яких поширюється це право, значно збільшилося, що свідчить про посилення державою соціального захисту для тих категорій працівників, які на нього потребують із-за особливих умов праці.

Вперше спробував дати характеристику значення трудового стажу в 1950 році Н.Г. Александров: “Трудовий стаж має велике значення при визначенні різних прав, пов'язаних з роботою, при визначенні заробітної плати в певних галузях праці; нагородженні орденами і медалями за вислугу років, при призначенні пенсій і т.д.” [5, с.319].

На жаль в літературі немає єдиного і чіткого визначення трудового стажу: одні автори характеризують його, як “тривалість роботи”, інші – як “період діяльності”, треті – як “час роботи”.

М.І. Захаров вважає, що: “Трудовий стаж – це тривалість роботи і іншої суспільно корисної діяльності з якою пов'язані певні права людини” [6, с.193]. Цю думку підтримує і Н.М. Бодерскова, визначаючи трудовий стаж, як “тривалість трудової і іншого роду діяльності, притривалісної до неї і необхідної для призначення пенсії” [7, с.165]. Іншої думки з цього приводу дотримується В.С. Андреев, який під трудовим стажем розуміє “період трудової діяльності працівника, до якого входить робочий час і час відпочинку” [4, с.116]. Л.Я. Гінсбург характеризує трудовий стаж, як “час трудової діяльності працівника”, і підкреслює, що: “час трудової діяльності включає робочий час і час відпочинку. Трудова діяльність – це життя в роботі. Все трудове життя громадянина складає його трудовий

¹ Первинна рекомендація з напрямку досліджень: канд. юрид. наук Сприндіс С.І. (ХДПУ).

стаж? [8, с.3-4].

На наш погляд, більш доцільним є визначення трудового стажу, як "тривалість роботи", оскільки таке визначення підкреслює, що трудовий стаж – категорія не пасивна, обмежена такими рамками, як "період", а активна, і має динамічну якість – тривалість. Тривалість трудового стажу визначається, як правило, в місяцях, в певних випадках – в роках. Слід зазначити, що в одних випадках враховуються тільки повністю відпрацьовані місяці (в яких працівник відпрацював встановлене число робочих днів), в інших – місяці, в яких працівник займався суспільно корисною діяльністю більшу половину робочих днів.

Однак не вся тривалість трудової діяльності є стажем, а тільки оплачувана в певній формі трудова діяльність. Різні форми діяльності, які здійснювалися без оплати, в трудовий стаж не включаються, (але для певних випадків встановлені винятки, наприклад, час навчання в вищих навчальних закладах). Час трудової діяльності, який не можна охарактеризувати цими ознаками, не входить до трудового стажу.

Оскільки трудовий стаж відноситься до активної категорії то, як стан він має вольовий характер, і його можна розглянути в двох аспектах: а) теоретичному: трудовий стаж як стан відноситься до діяльності і входить в загальноприйнятну двохчленну класифікацію фактів (події – це юридичні факти, які відбуваються незалежно від волі людини, але в певних випадках норми права можуть надавати їм юридичного значення; дії – це юридичні факти, які виникають по волі людей і представляють собою волевиявлення, зовнішнє вираження вольової поведінки людей, волі організації); б) практичному: так як трудовий стаж має вольовий характер і відноситься до дій, то його здобуття і примноження залежать головним чином від правомірних дій громадянина (працівника). Трудовий стаж, як правова категорія може викликати правовий ефект тільки при певних обставинах [7, с.12], наприклад, при призначенні певного виду пенсійного забезпечення.

Отже, трудовий стаж – це тривалість оплачуваної суспільно корисної діяльності громадянина, який вступив у трудові відносини з підприємством, організацією, установою різних форм власності, а також прирівняної до неї діяльності, яка породжує певні юридичні наслідки.

Відповідно до чинного законодавства трудовий стаж розділяють на три види, в основу цієї класифікації покладені умови праці і час. Різновидність трудового стажу – це резульатат нормативно-правового регулювання. Від поведінки працівника не залежить закріплена в законі диференціація видів стажу. Своєю поведінкою суб'єкт створює фактичну основу, з якою право пов'язує ті чи інші юридичні наслідки. Саме від працівника залежить, який буде в нього трудовий стаж – безперервний чи спеціальний. Таким чином, від працівника залежить тільки фактична поведінка, а від законодавця – юридична оцінка цієї поведінки, диференціація трудового стажу [7, с.18].

Загальний трудовий стаж – це загальна сумарна тривалість трудової та іншої суспільно корисної діяльності працівника незалежно від її часу, характеру і перерв, що породжує певні правові наслідки. Цей вид трудового стажу включає всі періоди трудової діяльності незалежно від характеру і тривалості роботи, посад (робітник чи службовець), перерв у трудовій діяльності і причин звільнення. Дане визначення дозволяє характеризувати поняття «загальний трудовий стаж» як збірне поняття, із якого можуть

бути виділені безперервний стаж як кількісний елемент і спеціальний якісний елемент.

Безперервний трудовий стаж – це тривалість неперервної праці працівника на даному підприємстві чи установі. На наш погляд, це визначення слід конкретизувати і зробити акцент на тому факті, що це продовження останньої неперервної роботи як на одному підприємстві, так може складатися з окремих частин при переході з однієї роботи на іншу з урахуванням перерв, які виникли не по волі працівника, а зумовлені суспільним чи державними інтересами (проходження військової служби).

Спеціальний трудовий стаж – це сумарна тривалість трудової діяльності в певних умовах (на підземних роботах, на роботах зі шкідливими чи важкими умовами праці) чи місцевостях, або на певних посадах, виділена з загального трудового стажу за умов праці, що дає можливість отримати пенсію на пільгових умовах. Це визначення дозволяє не погоджуватися з тими авторами, які спеціальний трудовий стаж визначають як "загальний стаж певної роботи". Підтвердити це можна провівши диференціацію між цими видами стажу за характером трудової діяльності і умов праці, оскільки при нарахуванні спеціального трудового стажу враховується не вся тривалість трудової діяльності, а тільки той період, який в залежності від посади, спеціальності і умов праці вказаний в чинному законодавстві.

Л.Я. Гінцбург підкреслює, що спеціальний стаж – це "стаж роботи, специфікований змістом роботи, умовами праці, географічним районом". Слід підкреслити, що саме від "специфікованості" певного виду трудової діяльності у працівника виникає певне повноваження – право на отримання пенсії за вислугу років. В юридичному складі, що породжує пенсійні правовідносини в зв'язку з забезпеченням пенсіями за вислугу років, власне юридичним фактом є юридичний факт - дія (наявність передбаченої законодавством певної тривалості спеціального стажу) [9, с.90].

Для забезпечення пенсіями за вислугу років Законом України "Про пенсійне забезпечення" від 5.11.1992 р. передбачено види спеціального стажу для певних категорій працівників: авіації і льотно-випробного складу; локомотивних бригад і тих, що безпосередньо здійснюють організацію перевезень і забезпечують безпеку руху на залізничному транспорті та метрополітені; водіїв вантажних автомобілів, безпосередньо зайнятих у технологічному процесі на шахтах у рудниках, розрізах і рудних кар'єрах на вивезенні вугілля; механізаторів комплексних бригад на вантажно-розвантажувальних роботах у портах на флоті; працівників експедицій партій, загонів, дільниць і бригад, безпосередньо зайнятих на геологорозвідувальних, пошукових, топографо-геодезичних, геофізичних, гідрографічних, лісовпорядних і розвідувальних роботах; робітників і майстрів безпосередньо зайнятих на лісозаготівлях, включаючи зайнятих на обслуговуванні механізмів і обладнання; працівників правоохоронних органів; військовослужбовців; деяких категорій артистів театрів та інших театральньо-видовищних підприємств і колективів; працівників освіти, охорони здоров'я та соціального забезпечення; спортсменів.

Для виникнення права на пенсію за вислугу років у зазначених категорій працівників необхідно мати спеціальний стаж: працівники льотного і льотно-випробного складу – чоловіки – не менше 25 років, жінки – не менше 20 років, працівники які здійснюють управління повітряним

рухом – чоловіки після досягнення 50 років при загальному стажі роботи не менше 20 років, з них не менше 12 років і 6 місяців управління польотами повітряних суден, жінки після досягнення 45 років при загальному стажі не менше 17 років і 6 місяців, з них не менше 10 років по безпосередньому управлінню повітряних суден, працівники, які здійснюють управління повітряним рухом і мають посвідчення (диспетчера, керівника польоту) мають право на пенсію незалежно від віку: чоловіки – не менше 20 років, жінки – не менше 17 років 6 місяців (постанова Кабінету Міністрів України від 21.06.1992 р.).

Тривалість спеціального трудового стажу для призначення пенсії за вислугу років працівникам локомотивних бригад; працівникам морського і річкового флоту і флоту рибної промисловості; працівникам окремих видів суден; працівникам пошукових, гідрологічних та розвідувальних робіт; працівникам зайнятим на лісозаготівлях, включаючи зайнятих на обслуговуванні обладнання, повинна становити у чоловіків після досягнення 55 років при загальному стажі не менше 25 років, з них не менше 12 років 6 місяців на зазначених роботах, у жінок після досягнення 50 років при загальному стажі не менше 20 років, 10 років на зазначених роботах.

Умови і порядок призначення пенсії за вислугу років військовослужбовцям і працівникам правоохоронних органів закріплені в Законі України “Про пенсійне забезпечення військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ” від 9.04.1992 р. Для призначення пенсії за вислугу років цим категоріям працівників враховується тривалість спеціального стажу не менше 20 років, в одних випадках незалежно від віку, в інших встановлюється певний вік і тривалість стажу (особи офіцерського складу, прапорщики та мічмани, які на день звільнення досягли 45 років і мають загальний трудовий стаж 25 років і більше, з яких не менше 12 років 6 місяців становить військова служба або служба в органах внутрішніх справ), а також в певних випадках враховується причина звільнення (вихід у відставку, запас, хвороба, скорочення штату). Умови пенсійного забезпечення даної категорії працівників більш розширені і суттєво відрізняються від умов для інших категорій працівників, які мають право на пенсійне забезпечення за вислугу років.

Пенсійне забезпечення за вислугу років працівників освіти, перелік яких закріплений в постанові Кабінету Міністрів України від 14.06.2000 р. регулюється Законом України “Про наукову і науково-технічну діяльність” від 01.12.1998 р., і здійснюється при наявності спеціального трудового стажу 25 років. Щодо пенсійного забезпечення наукових працівників і педагогів державних вищих навчальних закладів, то воно здійснюється відповідно до змін та доповнень, внесених Законом України від 06.04.2000 р. У ньому закріплено, що науково-педагогічні працівники при пенсійному забезпеченні прирівнюються до державних службовців, але призначення пенсії здійснюють відповідно до законодавства про наукову діяльність. Для чоловіків пенсія призначається при наявності загального стажу роботи не менше 25 років, наукового стажу не менше 20 років і досягнення пенсійного віку 60 років, для жінок – при загальному стажі роботи 20 років, з яких науковий стаж роботи має бути не менше 15 років.

Пенсія за вислугу років працівникам охорони здоров'я та соціального забезпечення призначається при наявності спеціального стажу роботи від 25 до 30 років, незалежно

від віку; для спортсменів-заслужених майстрів спорту, майстрів спорту міжнародного класу, членів збірних команд при загальному стажі роботи не менше 20 років незалежно від віку; артистам театральних-концертних та інших видовищних закладів, підприємств і колективів при стажі творчої діяльності від 20 до 30 років незалежно від віку (постанова Кабінету Міністрів України від 12.10.1993 р.).

З 1994 року вперше в Україні було введено пенсійне забезпечення за вислугу років для державних службовців. Це право поширюється на громадян України, які займають посади в державних органах та їх апаратах усіх гілок влади по практичному виконанню задач і функцій держави. До державних службовців відносяться працівники різних установ і організацій, до них прирівнюються (стосовно пенсійного забезпечення) народні депутати України, судді, посадові особи митних органів, та інші категорії осіб, прирівняні до державних службовців. Умови призначення пенсії за вислугу років державним службовцям значно відрізняються від умов пенсійного забезпечення за вислугу років для вище зазначених категорій працівників. Вони закріплені в ст.37 Закону України “Про державну службу” від 16.12.1993 р. Ця відмінність виражається в тім, що для призначення пенсії за вислугу років державним службовцям основним юридичним фактом є не тільки певна тривалість спеціального стажу, але й досягнення пенсійного віку. Це положення поширюється на державних службовців, які мають загальний трудовий стаж для чоловіків - не менше 25 років, для жінок – не менше 20 років, з яких стаж державної служби має становити не менше 10 років. Таке право мають лише ті особи, які на момент виходу на пенсію знаходилися на державній службі, тобто, останні десять років трудової діяльності відпрацювали в даній сфері, а також особи, які мають не менше 20 років стажу роботи на посадах, віднесених до категорії посад державних службовців незалежно від місяця роботи на час досягнення пенсійного віку [10, с.36].

На нашу думку, умови призначення пенсії за вислугу років державним службовцям у порівнянні з умовами для інших категорій працівників є більш спрощеними, це виражено в тім, що: по-перше, до уваги беруться лише останні 10 років трудової діяльності, які становлять спеціальний трудовий стаж, тобто, не має особливого значення де і ким працювала особа до цього періоду; по-друге, посаду державного службовця може посісти громадянин України за десять років до настання пенсійного віку, це забезпечить йому належну старість. Тому ці положення слід переглянути і до Закону України “Про державну службу” внести зміни стосовно тривалості спеціального трудового стажу не менше 15 років і встановити певні критерії відбору осіб на посаду державного службовця з урахуванням попередньої трудової діяльності, бо, на жаль, не завжди посади державних службовців займають відповідні особи.

Проаналізувавши порядок призначення пенсії за вислугу років можна зробити висновок, що для кожної із зазначених категорій працівників існують особливі умови, встановлена певна тривалість спеціального трудового стажу в сукупності з іншими підставами, з урахуванням віку або незалежно від нього. Отже, єдиного підходу для вирішення питання про спеціальний стаж не існує – це зумовлено тим, що нормативні акти, які регулюють це питання по відношенню до кожної категорії працівників, прийняті в різний період часу, і сьогодні їхні норми в ці-

лому не відповідають вимогам життя.

Тому в чинне законодавство необхідно внести зміни та доповнення, щоб при здійсненні пенсійної реформи питання про пенсійне забезпечення за вислугу років було вирішене з урахуванням диференційованого підходу до виплати пенсій у відповідності з попередньою заробітною платою і тривалістю спеціального трудового стажу роботи на належному рівні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андріїв В. До питання про трудовий стаж у пенсійному забезпеченні. // Право України. -1997. -№ 8. -С.57-60.
2. Сташків Б. Загальна характеристика юридичних фактів у пенсійному забезпеченні // Право України. -1998. -№ 1. -С.115-117.
3. Рибаківа І.І. Установление фактов, имеющих юридическое значение для пенсионного обеспечения: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.05 /Моск. гос. ун-т. -М., 1972. -25 с.
4. Андреев В.С. Право социального обеспечения в СССР. -М.: Юрид. лит., 1987. -352 с.
5. Александров Н.Г. Советское трудовое право. -М.: Юрид. лит., 1950. -359 с.
6. Захаров М.Л. Азбука социального обеспечения. -М.: "Знания", 1987. -207 с.
7. Бодерскова Н.М. Трудовой стаж рабочих и служащих. -М.: Юрид. лит., 1975. -304 с.
8. Гинцбург Л.Я. Трудовой стаж рабочих и служащих. -М.: АН СССР, 1958. -203 с.
9. Тарасова В.А. Юридические факты в области пенсионного обеспечения. -М.: АН СССР, 1958. -203 с.

10. Погорелова С. Рекомендації щодо призначення пенсії державним службовцям // Вісник пенсійного фонду України. -2003. -№ 5. -С.36-37.

11. Закон України "Про пенсійне забезпечення" від 05.11.1991 р., № 1788 // ВВР України. -1992. -№ 3. -Ст.10.

12. Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження нормативних актів з питань призначення пенсії за вислугу років працівникам авіації і льотно-випробувального складу" від 21.07.1992 р., № 418 // Зібрання постанов Уряду України. -1992. -№ 9. -Ст.209.

13. Закон України "Про пенсійне забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ" від 09.04.2000 р., № 2262 // ВВР України. -1992. -№ 29. -Ст.399.

14. Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження переліку посад педагогічних та науково-педагогічних працівників" від 14.06.2000 р., № 963 // Офіційний вісник України. -2000. -№ 24. -Ст.1015.

15. Закон України "Про наукову і науково-технічну діяльність" від 01.12.1998 р., № 284 // ВВР України. -1999 р. -№ 2. -Ст.20 (із змінами та доповненнями).

16. Постанова Кабінету Міністрів України «Перелік посад артистів театральних-концертних та інших видовищних закладів, підприємств і колективів, які мають право на пенсію за вислугу років незалежно від віку» від 12.10.1993 р., № 583 // Зібрання постанов Уряду України. -1992. -№ 11. -Ст.271.

17. Закон України "Про державну службу" від 04.02.2002 р. // ВВР України. -1993. -№ 52. -Ст.490 (із змінами та доповненнями).

Надійшла до редколегії 11.01.2005

КОЛЕСНИК-ОМЕЛЬЧЕНКО Т.В. РОЛЬ ТРУДОВОГО СТАЖА ДЛЯ НАЗНАЧЕННЯ ПЕНСІИ ЗА ВИСЛУГУ ЛЕТ

Исследованы практические и теоретические вопросы, связанные с условиями назначения пенсии за выслугу лет определенными категориями работников.

***

KOLESNIK-OMEL'CHENKO T.V. ROLE SENIORITY FOR ASSIGNMENT OF A LONG-SERVICE PENSION
The practical and theoretical questions connected to conditions of assignment of a long-service pension by certain categories of workers are investigated.

К.Ю. МЕЛЬНИК

канд. юрид. наук

Національний університет внутрішніх справ

УДК 341.231.4:316.344.5

ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ОСОБИСТОСТІ ЯК НАСЛІДОК ВОЛОДІННЯ СПЕЦІАЛЬНИМ ПРАВОВИМ СТАТУСОМ

Розглянуто теоретичні й практичні аспекти обмеження прав і свобод спеціальних суб'єктів права.

Загальновізнаним в юридичній науці є розуміння правового статусу як юридичного вираження і закріплення